

УДК 343.85:347.63

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2022.2.3>**Тамара ЛИСА**

кандидат економічних наук, докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом,
вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039

Tamara LYSA

Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student, Interregional Academy of Personnel Management, 2,
Fromentivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОК,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА****SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN
VICTIMS WHO SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE**

У статті проаналізовано індивідуально-типологічні характеристики жінок, які постраждали внаслідок домашнього насильства. Розкрито поняття «насильництво», «насильницькі дії». Підкреслено, що зараз Україна входить до четвірки країн, у яких найчастішим правопорушенням щодо жінок є різні форми насильства. Особливо це стосується жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема, через військові конфлікти, унаслідок домашнього насильства тощо. Акцентовано на актуальності зазначеної проблеми та необхідності її нагального вирішення для сьогодення для психологів, психотерапевтів та соціальних педагогів і працівників.

Метою статті є розкриття актуальності висвітлення соціально-психологічної характеристики жінок, які стали жертвами домашнього насильства.

Проблема покращення якості соціально-психологічної роботи із жінками, які стали жертвами насильства, стоїть досить гостро для України зараз, коли наша країна перебуває у стані війни. Водночас загальна проблема, що окреслюється, залишається складною для дослідження, а отже, і для визначення шляхів покращення якості надання соціально-психологічної допомоги таким жінкам. Актуальним залишається завдання для соціуму – змінювати ставлення громади до зазначеної проблеми з терпимого, споглядального, пасивного на відповідальне. Тож наша подальша робота полягатиме в розкритті понять «насильницькі дії над жінками», «жорстоке поводження із жінками» тощо.

Ключові слова: складні життєві обставини, внутрішньо переміщена особа, насильницькі дії, жінки, які постраждали від насильства, соціально-психологічна робота.

The article analyzes the individual and typological characteristics of women who suffered as a result of domestic violence. The concepts of “violence” and “violent actions” are revealed. It is emphasized that now Ukraine is one of the four countries in which the most frequent offense against women is various forms of violence. This especially applies to women who find themselves in difficult life circumstances, in particular, due to military conflicts, as a result of domestic violence, etc. Emphasis is placed on the relevance of the mentioned problem and the need for its urgent solution for psychologists, psychotherapists and social teachers and workers.

The purpose of the article is to outline the relevance of highlighting the socio-psychological characteristics of women who have become victims of domestic violence.

The problem of improving the quality of social and psychological work with women who have become victims of violence is quite acute for Ukraine now that our country is in a state of war. At the same time, the outlined general problem remains difficult for research, and therefore, for determining ways to improve the quality of providing social and psychological assistance to such women. The task for society to change the attitude of the community to the mentioned problem from tolerant, contemplative, passive to responsible one remains relevant. Therefore, our further work will consist in revealing the concepts of “violent acts against women”, “cruel treatment of women”, etc.

Key words: difficult life circumstances, internally displaced person, violent acts, women who have suffered from violence, social and psychological work.

Постановка проблеми. Прагнення миру сьогодні є головним бажанням усіх українських громадян. Агресія проти України з боку російської федерації, окупація частини українських територій, військовий конфлікт та бойові дії стали, на жаль, частиною щоденного життя. Важливим складником роботи з внутрішньо переміщеними особами, а також з усіма громадянами України, які на собі відчули конфлікт і його наслідки, є соціально-психологічна допомога. Її запровадження

є частиною стандарту надання гуманітарної допомоги. Адже складні соціально-політичні події, що відбуваються в Україні, позначаються на життєдіяльності великої кількості населення країни. Частину становлять особи, яких можна віднести до вразливих груп, тобто людей, які потребують пильної уваги з боку фахівців. Зокрема, цією категорією є жінки, які потрапили у складні життєві обставини.

Аналіз останніх досліджень. Питання, що стосуються зазначеної теми, безпосередньо

розглядали Н. Алюшина, О. Андрєєва, Н. Аніщук, В. Бакатанова, О. Бандурка, Н. Болотіна, М. Буроменський, А. Васильєв, Н. Галіцина, С. Гура, І. Грицай, Г. Герасименко, О. Дашковська, Ю. Івченко, Л. Кобелянська, О. Ковальова, Т. Колісник, Л. Кормич, Ю. Лаврик, О. Руднєва, А. Стародубцев, Г. Христова, Ю. Черняк.

Проте, незважаючи на внесок науковців у дослідження зазначеної проблематики, питання соціально-психологічної роботи із жінками, які постраждали від домашнього насильства та інших пов'язаних проблем, дотепер не отримали належного системного наукового обґрунтування та не зазнали глибокого теоретичного опрацювання.

Метою статті є окреслення актуальності висвітлення соціально-психологічної характеристики жінок, які стали жертвами домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан українського суспільства пов'язаний із комплексом різноманітних факторів економічного, політичного, демографічного й духовного характеру, що негативно впливають на людей. Серед надзвичайних ситуацій особливе місце посідають соціальні катастрофи, до яких належать військові конфлікти, що супроводжуються веденням активних бойових дій. Військові дії на території України – дуже показовий приклад надзвичайної ситуації військового характеру, перебування в якій суттєво впливає на психіку людини та викликає зміни в життєдіяльності й поведінці особистості жінки. Так, О. Савчук у своїх дослідженнях підкреслює, що в жінок, над якими вчинили насильницькі дії, спостерігаються такі зміни у психіці: у першій фазі відбувається спроба посилення контролю за насильником із боку потенційної жертви, у другій фазі здійснюється насильство, а третя фаза виявляє залежність жертви від насильника, що фактично позбавляє його від покарання та призводить до повторення циклу [5].

Ю. Максимова проводила дослідження в межах індивідуально-психологічного підходу, за якого піднімається питання особистісних рис образника та жертви як факторів, що спричиняють насильницьку й віктимну поведінку, і дійшла висновку, що особистісні характеристики, самосприйняття та поведінкові стратегії побитої жінки зумовлюються внутрішньою конфліктністю та суперечливістю [5]. Також у подружжі з високим рівнем образливої поведінки за жінкою закріплюється роль жертви, і її стратегії поведінки та поведінка партнера-насильника лише закріплюють наявну ситуацію.

У процесі дослідження феномену подружнього насильства вчена звертає увагу на характерні особливості подружніх стосунків, зокрема:

а) обмеженість контактів та інтенсивність відносин, що сприяє повторенню актів насильства;

б) наявність емоційно забарвленої прихильності та інтимних стосунків, у контексті яких і відбувається насильство.

Серед характеристик сім'ї, що мають значення для пояснення феномену насильства, можна назвати такі:

– значний час, який людина проводить у сім'ї;

– велику частоту виникнення розбіжностей, пов'язану із широким діапазоном видів діяльності;

– високу значимість різних сторін сімейної взаємодії для членів сім'ї;

– статеві й вікові відмінності членів сім'ї, що призводять до відмінності в поглядах та інтересах;

– ролі очікування від поведінки членів сім'ї на основі їхніх вікових і статевих ознак, а не на основі інтересів та рівня компетенції;

– відносну закритість сім'ї;

– емоційні, матеріальні та юридичні фактори, що роблять неможливим вирішення конфліктів шляхом припинення відносин;

– стрес, пов'язаний із такими життєвими етапами, як народження й виховання дітей тощо;

– соціокультурні норми, які припускають насильство щодо членів сім'ї, хоча за межами сім'ї воно вважається неприпустимим.

Таким чином, у своєму теоретичному аналізі ми спиралися на індивідуально-психологічний підхід, який дав нам змогу підійти до пояснення феномену насильства з позиції впливу особистісних характеристик жертви як сторони взаємодії на виникнення й динаміку насильницького інциденту. Отже, з огляду на зазначене можна зробити висновок, що немає єдиної теорії, яка здатна повністю пояснити феномен подружнього насильства.

З огляду на складність людської натури, особливості соціального впливу та характер сім'ї необхідно враховувати також усю різноманітність сімей, індивідуальні характеристики їх членів і ті соціальні відхилення, які в сукупності можуть породжувати насильство.

Згідно з віктимологічним та індивідуально-психологічним підходами виникнення й динаміка подружнього насильства в конкретній сім'ї визначаються як насильницькими харак-

теристиками кривдника, так і психологічними особливостями жертви (віктимністю). Є певні загальні характеристики, що притаманні насильникам, зокрема:

- критичність до інших;
- агресивність;
- владність;
- потайність;
- імпульсивність.

Є й загальні характеристики реальних чи потенційних жертв подружнього насильства, а саме:

- пасивність;
- підкорюваність;
- невпевненість у собі;
- низька самооцінка;
- почуття провини.

З одного боку, ці якості сприяють виникненню насильства, а з іншого – посилюючись, із часом тягнуть за собою подальший розвиток насильства.

І. Малкіна-Пих виокремлює характерні ознаки жертв насильства. На її думку, жертви насильства мають такі риси поведінки: а) відчують страх перед запальністю свого партнера; б) часто поступаються партнерові, оскільки бояться образити його почуття або викликати гнів; в) відчують бажання «врятувати» партнера, коли він потрапляє у скрутне чи неприємне становище; г) виправдовують погане ставлення партнера перед собою та перед іншими; г) терплять, коли партнер, який драгується й сердиться, б'є їх, штовхає, пхає; д) приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів залежно від бажання чи реакції партнера; е) виправдовують партнера тим, що він поводить себе точно так, як колись його рідний батько вчинив із матір'ю.

Деякі дослідники умовно поділяють причини виникнення насильства, пов'язані з особливостями особистості учасників насильницького інциденту, на три групи:

- причини, викликані особливостями особистості чоловіка та історією його життя;
- причини, викликані особливостями особистості жінки та її життєвою історією;
- причини, зумовлені особливостями подружніх відносин.

На нашу думку, **найбільш типовими причинами насильства над жінками, зумовленими особистістю та історією життя чоловіка**, є такі:

- 1) насильство в батьківській сім'ї;
- 2) насильство батьків щодо нього самого в дитинстві;
- 3) традиційний погляд на розподіл чоловічих і жіночих ролей (чоловік – абсолютний голова сім'ї);

4) упевненість у тому, що жінка має потребу бути жертвою;

5) тривожність із приводу посягань дружини на його домінуюче становище;

6) низький самоконтроль і самосвідомість;

7) вживання алкоголю, наркотиків;

8) стрес, пов'язаний з економічними й побутовими проблемами;

9) психопатія.

До **найбільш типових причин насильства над жінками, зумовлених особистістю та історією життя жінки**, можна віднести дві групи факторів:

I) *чинники ризику фізичного насильства*, які своєю чергою класифікуються так:

1) високий рівень психологічної залежності від чоловіка;

2) економічна залежність від чоловіка;

3) вищий рівень освіти жінки в сім'ї;

4) наявність фізичних недоліків у жінки (особливо якщо вони з'явилися під час спільного життя);

5) низька самооцінка;

6) недостатня або невміла сексуальна активність тощо;

II) *чинники ризику психологічного насильства*, які своєю чергою класифікуються так:

1) явно виражене страждання жертви як чинник підкріплення агресії;

2) емоційна залежність жінки;

3) невисокий соціально-економічний статус жінки;

4) наявність досвіду сприйняття себе я жертви в батьківській сім'ї;

5) високий ступінь розбіжностей і конфліктів між подружжям;

6) численні стресові ситуації (безробіття, смерть близьких родичів, дуже важка й низькооплачувана робота, ворожі дії знайомих);

7) вживання алкоголю, наркотиків.

Для жінки чинником ризику стати жертвою подружнього насильства також є несприятлива ситуація в батьківській сім'ї.

Згідно з комплементарною теорією шлюбу Т. Уінча діти засвоюють і повторюють моделі шлюбних відносин батьків. Психологи вважають, що якщо навіть найрідніша людина у світі – батько – дозволив собі вдарити дочку, то такі дії на її адресу з боку інших чоловіків будуть закономірним продовженням відносин. Пряме відношення до формування «комплексу жертви» мають міжособистісні ролі в сім'ї, які через свою структуру та зміст впливають як психотравмуючий фактор.

Трапляється безліч варіацій сімейних ролей, які деструктивно впливають на особистість дівчинки: «попелюшка», «дочка – кумир сім'ї», «хвора дитина», «сіра мишка»

(злісно-забитий тип дитини в термінології П. Лесгафта), «дочка – урна для сімейного сміття» тощо. Можливі й інші варіанти деструктивного впливу батьківської сім'ї, за якого дівчинка привчається до страждань, а надалі, у міру дорослішання, удосконалюється в ролі жертви та залучає до свого життя більш майстерних «катів».

Отже, припускаємо, що в разі порушення відносин створюється несприятливе тло для емоційного розвитку дитини, і це врешті-решт може стати джерелом формування генералізованої незадоволеності собою, тобто сім'я є одним із головних чинників формування психології жертви.

Можна сказати, що в жінок на момент вступу у шлюб уже сформоване «звикання до насильства», зведення його в культурну норму, і саме це сприяє довготривалому насильству з боку чоловіка. Мало того, жінка може так міцно зжитися з роллю жертви, що навіть починає отримувати задоволення від здійснюваного над нею насильства – це означає пристрасть до страждань [4]. Отже, жінка, яка виросла в умовах насильства, часто навіть не підозрює, що перебуває в соціально небезпечному становищі, що своєю гіпертрофованою згодою слугувати комусь вона провокує злість у відповідь. Якості особистості жінки, які сприяють їй «жертвній поведінці» і провокують щодо неї насильство, становлять віктимність особистості. Зупинимося на терміні «віктимізація» більш детально. Отже, віктимізація – це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. За кордоном аналіз віктимної поведінки представлений у дослідженнях багатьох наукових шкіл, прибічниками яких є З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Ясперс.

М. Христенко пропонує таке визначення поняття «жертва»: людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певних подій та обставин.

Варто звернутися до досліджень О. Савчук, яка описує процес усвідомлення себе жертвою певного насильницького акту, який проходить жінка (віктимізацію). Цей процес має певні етапи (рівні віктимізації) [5].

Зокрема, перший рівень – це спотворення усталених переконань щодо себе та свого життя: скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому, зникає перспектива майбутнього, є лише концентрація на «тут» і «тепер»); втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття само-

тності, безпорадності, ригідна поведінка); прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей.

Другий рівень – це повторне ураження: опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій; формування почуття провини в жертви; відсутність підтримки.

Третій рівень – це входження в роль жертви: відчуття приреченості; пристосування до інцидентів та власного стану байдужості; почуття нетерпимості до власних помилок; самозвинувачення; проєктування насильства на всі сфери життя. На цьому рівні виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив, жертва катує сама себе. Отже, з процесом віктимізації пов'язані також депресія та тривога як наслідки насильства в сім'ї.

Індивідуальна віктимність, на переконання М. Полубінського, – це властивість конкретної людини, зумовлена її соціальними, психологічними чи біофізичними характеристиками (або їх сукупністю), яка в певній життєвій ситуації сприяє формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями. Інакше кажучи, віктимність конкретної людини є її потенційною здатністю стати жертвою злочинних дій (у нашому випадку насильницьких) у результаті взаємодії її особистісних якостей із зовнішніми чинниками.

Індивідуальна віктимність складається з особистісного та ситуативного компонентів. Особистісний компонент індивідуальної віктимності – це здатність стати жертвою внаслідок певних, властивих індивідуальності суб'єктивних якостей. Деякі вчені (наприклад, В. Туляков) виділяють два конститутивні типи віктимності: *особистісний* (як об'єктивно існуючу властивість людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких осіб ставати жертвами певного виду злочинів за умов, коли була реальна й очевидна для пересічної свідомості можливість уникнути цього) та *рольовий* (той, що об'єктивно існує в конкретних умовах життєдіяльності деяких соціальних ролей, виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від їхніх особистісних якостей, піддається певному виду злочинних посягань лише внаслідок виконання такої ролі). Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви», завжди реалізується у відповідній ситуації.

Висновки. Проблема покращення якості соціально-психологічної роботи із жінками, які потрапили у складні життєві обставини, та питання насильства над жінками стоїть

досить гостро для України зараз, коли наша країна перебуває у стані війни. Водночас загальна проблема дослідження соціально-психологічної роботи із жінками залишається складною для опрацювання, а отже, і для визначення шляхів покращення якості надання соціально-психологічної допомоги

таким жінкам. Актуальним залишається завдання для соціуму – змінювати ставлення громади до зазначеної проблеми з терпимого, споглядального, пасивного на відповідальне ставлення. Тому наша подальша робота полягатиме в розкритті понять «насильницькі дії», «жорстоке поведження» тощо.

Література:

1. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству : від 20.10.2016 № 5294. БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=60306.
2. Легенька М.М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості використання в Україні. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 111–116.
3. Стамбульська конвенція: URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>
4. Друзь Є. В. Соціальний стан жінки в суспільстві. Харків : Консум, 2001. 424 с.
5. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навч.-метод. посіб. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 343 с.
6. Денисенко Л. Проти насильства : збірка. Київ : ВАІТЕ, 2016. 322 с.
7. Мак-Вільямс, Нэнси. Психодинамическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. М.: Класс, 1998. 480 с. ISBN 5-86375-098-7.